

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

Παρατηρήσεις στα επιτύμβια μνημεία μιας εξέχουσας οικογενείας Αιξωνέων

Πριν από σχεδόν πέντε δεκαετίες κατά την διάνοιξη αποχετευτικού χάνδακος στο Μοσχάτο, στην οδό Ταξιαρχών και πλησίον της διασταυρώσεώς της με την οδό Θεσσαλονίκης, βρέθηκαν κάποια επιτύμβια μνημεία:¹ α) μία ενεπίγραφη λουτροφόρος-αμφορέας από λευκό (πεντελικό) μάρμαρο και με ανάγλυφη παράσταση στο σώμα, ελλιπής ως προς το στόμιο, το μεγαλύτερο τμήμα του λαιμού και των λαβών και τμήμα από το πόδι (σωζ. ύψ. 0,095 μ.)² β) η ομοίως ενεπίγραφη κυλινδρική βάση μνημείου από κυανότερο (υμήττειο) μάρμαρο (ύψ. 0,34 μ. και διαμ. 0,635 μ.) με τόρμο στην άνω επιφάνειά της, όπου η αγκυρωμένη με τεμάχια μολύβδου βάση λουτροφόρου.³ γ) «ὡς καὶ θραύσματα ἐτέρας» λουτροφόρου. Τα διαθέσιμα στοιχεία, με την συνεπικουρία και των επιγραφών, οδήγησαν στην αποκατάσταση επιτυμβίου μνημείου, δηλαδή της κυλινδρικής βάσεως με την λουτροφόρο που στήριζε.⁴ (Εικ. 1).

Ο έλεγχος στο Ευρετήριο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς έδειξε ποιά ήταν τα θραύσματα που αναφέρονται ως συνευρήματα: α) Μουσείο Πειραιώς αρ. ευρ. 3282. Μαρμάρινο απότμημα από την αριστερή λαβή της παραπάνω λουτροφόρου αρ. ευρ. 3280 (μέγ. μήκος 0,21, μέγ. πλ. 0,135, πάχ. 0,065 μ.), ακανόνιστου σχήματος. β) Μουσείο Πειραιώς αρ. ευρ. 3283. Αβέβαιον ότι προέρχεται από την ίδια ανασκαφή, διότι είναι άνευ προελεύσεως. Μαρμάρινο καλυκοειδές στόμιο με μικρό τμήμα του λαιμού και την αρχή λαβής ληκύθου. Το θραύσμα αυτό, εάν πράγματι βρέθηκε μαζί με τα λοιπά μνημεία, αποτελεί ένδειξη ότι αρχικά υπήρχε τουλάχιστον ένα ακόμα επιτύμβιο μνημείο, με μεγάλη πιθανότητα λουτροφόρος και λήκυθος να ήταν *έπιστήματα* σε οικογενειακό ταφικό περίβολο (*ήριον*).

Αρκετά εκτενής είναι η βιβλιογραφία για την λουτροφόρο-αμφορέα με την ενεπίγραφη βάση της,⁵ κυρίως για προσωπογραφικούς λόγους που αφορούν στα χαραγμένα ονόματα γιού

Χάριτες οφείλω ιδιαίτερα στον Άγγελο Π. Ματθαίου για βιβλιογραφικές υποδείξεις, αποστολή άρθρων προς διευκόλυνση της μελέτης μου και καιρίες επισημάνσεις, καθώς και στην Ανθή Ντόβα και στην Ανδρομάχη Καπετανοπούλου (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς), οι οποίες ανταποκρίθηκαν πρόθυμα στην παράκλησή μου να ελέγξουν το Ευρετήριο του παραπάνω Μουσείου για την πιθανή καταγραφή θραυσμάτων. Οι φωτογραφίες των Εικ. 1-2 χορηγήθηκαν ευγενώς από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων (Copyright: Hellenic Ministry of Culture and Sports).

1. Ό. Αλεξανδρή, *ΑΔ* 29, 1973-74 [1979], Β1, Χρονικά, 156-157 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.). H.W. Catling, *AR* 26, 1979-80, 13.

2. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς αρ. ευρ. 3280.

3. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς αρ. ευρ. 3281.

4. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς αρ. ευρ. 3280+αρ. ευρ. 3281.

5. *SEG* 29, 203. Stroud 1984, 355-360 πίν. 68 (β' τέταρτο του 4ου αι., γύρω στο 350 π.Χ.). *SEG* 34, 199. E. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, *Γλυφάδα. Ιστορικό παρελθόν και μνημεία*, Αθήνα 1990, 151-153 αρ. 57 εικ. 101. M. Salta, *Attische Grabstelen mit Inschriften vom Peloponnesischen Krieg bis zur Mitte des 4. Jhs. v. Chr. Beiträge zur Topographie und Prosopographie der Nekropolen von Athen, Attika und Salamis*, διδ. διατριβή Tübingen 1991, 100-101 με σημ. 986-987, 989 (β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.). Clairmont, *CAT*, III, αρ. 3.363a (β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.). Γ. Σταϊνχάουερ, *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς*, Αθήνα 2001, 309 εικ. 466,

και πατέρα με τα λοιπά στοιχεία τους, μελών πλούσιας και εξέχουσας οικογενείας από τον δήμο της Αιξωνής, γνωστής από φιλολογική πηγή, όπως αναγνώρισε προσφύεστατα ο Ronald S. Stroud.

Στην κύρια όψη της λουτροφόρου και επί ξερογης ταινίας που χρησιμεύει ως γραμμή εδάφους αποδίδεται ανάγλυφα σκηνή *δεξιώσεως* ανάμεσα σε όρθιο, ιματιοφόρο άνδρα ώριμης ηλικίας, στραμμένο προς δεξιά, και άνδρα ομοίως προχωρημένης ηλικίας και ενδεδυμένο με ιμάτιο, καθήμενο σε κλισμό, με τα πόδια σε χαμηλό υποπόδιο του τύπου με τα λεοντοπόδαρα, αλλά μη αποδιδόμενο προοπτικά (εικ. 1, 2). Και οι δύο άνδρες είναι πωγωνοφόροι, με κοντοκομμένα, σγουρά μαλλιά που περιβάλλονται από λεπτότατη ταινία, η οποία άλλοτε θα ήταν τονισμένη με χρώμα. Ιδιαίτερα ο όρθιος άνδρας δίνει την εντύπωση ότι είναι σχεδόν *έν χρω* *κεκαρμένος*, ενώ περισσότερο όγκο φαίνονται να έχουν η κόμη και το γένη του καθημένου άνδρα, ο οποίος θα επιτρεπόταν να θεωρηθεί πρεσβύτερος στην ηλικία. Το όνομα και των δύο ανδρών είναι χαραγμένο στο πεδίο, αριστερά της κεφαλής του όρθιου άνδρα (*Τιμοκλείδης*) και αρκετά υψηλότερα από την κεφαλή του καθημένου, με μεγαλύτερη αραίωση των γραμμμάτων (*Λύσις*). Ο ίδιος χαρακτήρας χάραξε και τα δύο ονόματα.⁶

Αναμφίβολα στενή συγγενής των δύο ανδρών, ενδεδυμένη με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο σφιχτά τυλιγμένο γύρω από τον κορμό της, ίσταται πίσω από τον κλισμό του Λύσιδος και κολλητά σε αυτόν, στραμμένη προς αριστερά. Το ιμάτιο δεν ανασύρεται υπέρ την κεφαλή της συγγενούς, η οποία έχει κοντοκομμένα, ελαφρά βοστρυχωτά μαλλιά που καλύπτουν πλήρως τα αφτιά, και φέρει παράλληλα προς την μέση τον λυγισμένο αριστερό πήχη, στηρίζοντας το υψωμένο δεξιό χέρι, με το οποίο ψαύει παρυφή του ιματίου της στο ύψος του ώμου. Γύρω από το άκρο αριστερό χέρι της μορφής αυτής τυλίγεται τμήμα του ιματίου, όπως ακριβώς και γύρω από το άκρο αριστερό χέρι του Λύσιδος που αναπαύεται επάνω στους μηρούς του. Η όρθια συγγενής παραμένει ανώνυμη⁷ η άποψη ότι στο πεδίο πίσω από την κεφαλή της υπάρχουν αχνά ίχνη γραμμμάτων⁸ δεν επιβεβαιώνεται.⁹

Η ανάγλυφη παράσταση από την άποψη της ποιότητας είναι ένα πολύ μέτριο έργο και δεν διεκδικεί καλλιτεχνικές αξιώσεις· π.χ. οι πτυχές των ενδυμάτων είναι αλλού χονδροειδείς και αλλού συνοπτικά αποδομένες και στο κάτω τμήμα του χιτώνα της όρθιας συγγενούς ιδιαίτερα πρόχειρες έως άχαρες, ο κορμός του Τιμοκλείδου φαίνεται ωσάν αποστεωμένος, η προς τα εμπρός προβολή του δεξιού σκέλους της γυναικείας μορφής είναι μεγαλύτερη του δέοντος με αποτέλεσμα το κέντρο βάρους του σώματός της από τη μέση και κάτω να εκφεύγει από την κατακόρυφο, κ.ά. Εντούτοις, κάποιες λεπτομέρειες αξίζει να επισημανθούν. Διπλές, βραχείες

467 (β' μισό του 4ου αι. π.Χ.), με ευκρινείς τις επιγραφές. Fabricious 2004, 154 σημ. 64 (Clairmont, CAT, III αρ. 3.363 a). Β. Ν. Μπαρδάνη - Γ.Κ. Παπαδόπουλος, *Συμπλήρωμα τῶν ἐπιθυμιῶν μνημείων τῆς Ἀττικῆς*, Ἀθήναι 2006, ἀρ. 50 (περὶ το 350 π.Χ.). Μ. Xagorari-Gleissner, Das kleine Mädchen und der alte Mann. Die Erbtochter auf attischen Grabreliefs, *AntK* 50, 2007, 56 πίν. 5.5 (γύρω στο 370 π.Χ.). D. Marchiandi, Tombe di filosofi e sacralia della filosofia nell' Atene tardo-antica: Proclo e Socrate nella testimonianza di Marino di Neapolis, *ASAtene* 84 (2006) [2008], 115-116 εικ. 5. Πετριτάκη 2009, 466-467, 477 αρ. 117 (υπόμνημα στον χάρτη). Marchiandi 2011, 376-378, Χρρ. 6, b. Πετριτάκη 2005 [2013], 209.

6. Stroud 1984, 358.

7. Έτσι και ο Stroud 1984, 358.

8. Clairmont, CAT, III, αρ. 3.363a.

9. Στην πολύ καλά λειασμένη επιφάνεια της λουτροφόρου διακρίνονται κατά τόπους επάνω από την ανάγλυφη παράσταση πολύ αμυδρά τα ίχνη του εργαλείου κατά την αφαίρεση του ορθογώνιου όγκου μαρμάρου, του απέργου, που είχε αφεθεί αρχικά στην κύρια όψη του αγγείου στο εργαστήριο, μέχρις ότου λαξευθεί σε αυτό η παράσταση. Κατάλοιπο αυτού του απέργου είναι η ξερογη ταινία εδάφους.

εγκαράξεις, σαν γραμμούλες, λοξές ή οριζόντιες, διάσπαρτες στο ιμάτιο και των τριών μορφών παραπέμπουν στις τσακίσεις ή «ζαρωματιές» που δημιουργούνται στο διπλωμένο και φυλαγμένο ρούχο («Liegefalten»)¹⁰ Στο άκρο του ιματίου του Λύσιδος που κρέμεται στο πλάι της έδρας του κλισμού αποδίδεται το ραμμένο στην παρυφή κυκλικό βάρος.¹¹

Το γενικό εικονογραφικό σχήμα με τις τρεις μορφές στη σκηνή *δεξιώσεως* είναι γνωστό και από πρωιμότερο μνημείο, ανώτερης ποιότητας.¹² Οι τύποι που έχουν χρησιμοποιηθεί για την απεικόνιση των δύο ανδρών δεν είναι ασυνήθιστοι στην επιτάφια τέχνη· ωστόσο, η απόδοση της κεφαλής αμφοτέρων, με χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν, θα λέγαμε, σε ευγενείς φυσιογνωμίες (βραχεία, περιποιημένη κόμμωση, ταινία στα μαλλιά, φροντισμένο γένι), δείχνει ιδιαίτερα προσεγμένη. Η όρθια συγγενής με το σφιχτά τυλιγμένο γύρω από τον κορμό της ιμάτιο, την κάλυψη από το ένδυμα του άκρου αριστερού χεριού της (όπως και στον πρεσβύτερο των δύο ανδρών Λύσιν, κάτι που ταιριάζει σε ανθρώπους προχωρημένης ηλικίας που θέλουν να ζεσταθούν με το ρούχο τους) και την περιποιημένη κόμμωση με τα κοντοκομμένα μαλλιά, χαρακτηριστικό γνώρισμα ηλικιωμένων γυναικών,¹³ είναι πολύ πιθανόν ότι ήταν η σύζυγος του Λύσιδος και μητέρα του Τιμοκλείδου.¹⁴ Μολονότι ο γλύπτης της παράστασης δεν πρωτοτυπεί ως προς την γενική σύνθεση της σκηνής με τις τρεις μορφές, εν τούτοις δείχνει να έχει ακολουθήσει τις υποδείξεις του παραγγελιοδότη του μνημείου για την απόδοση των μελών της οικογενείας με κάποια χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα που αφορούν και στην ηλικία τους.

Τα βλέμματα των δύο ανδρών δεν συναντώνται. Το βλέμμα του Τιμοκλείδου είναι σβησμένο. Το βλέμμα του Λύσιδος δείχνει απόκοσμο, ωσάν να κατευθύνεται προς το κενό. Αντιθέτως, όμως, η όρθια συγγενής προσβλέπει *άσκαρδαμνκτι* προς τον Τιμοκλείδην,¹⁵ ωσάν να θέλει να επισύρει προς αυτόν την προσοχή. Κατά την γνώμη μου η λουτροφόρος-αμφορέας στήθηκε για τον Τιμοκλείδην, ο οποίος παρά το ώριμον της ηλικίας του πέθανε άγαμος, όπως

10. Προβλ. Αθηνά Γ. Καλογεροπούλου, Νέα άπτικη έπιτύμβια στήλη, *ΑΔ* 29 (1974) Α', Μελέται, 204 με σημ. 39, 40 πίν. 125, 127, 129 (στήλη της *Φαιναρέτης Νικίου Κεφαλήθεν*. Clairmont, CAT, II, αρ. 2.431 a).

11. Για πραγματικά μολύβδινα βάρη ενδυμάτων από ανασκαφές βλ. Β. Χ. Πετράκος, *Ό δήμος του Ραμνούντος*, VI. *Οι έπιγραφές, τὰ χαράγματα, τὰ σταθμιά, οί μαρτυρίες*, Αθήναι 2020, 240-241 εικ. 59-61, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Δύο ακόμα μολύβδινα, αμφίκυρτα βάρη με διαμπερή σπή στο κέντρο και ανάγλυφη διακόσμηση με κλάδο κισσού και κορύμβους, αδημοσίευστα, έχω εντοπίσει στα μικρά ευρήματα από την ανασκαφή του ιερού της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα (Μουσείο Βραυρώνας αρ. ευρ. Μ 2353, διαμ. 0, 036 μ., και αρ. ευρ. Μ 488, διαμ. 0, 04 μ.).

12. Η ανάγλυφη σκηνή *δεξιώσεως* στην κοιλιά της λουτροφόρου-αμφορέως στη στήλη στη Συλλογή Χαρ. Ποταμιάνου, Clairmont, CAT III, αρ. 3.173, του τέλους του 5ου αι. π.Χ.

13. Για την κόμμωση ηλικιωμένων γυναικών βλ. S. Pfisterer-Haas, *Ältere Frauen auf attischen Grabdenkmälern*, AM 105 (1990) 181-182 και σποράδην, 195, όπου και για το σφιχτά τυλιγμένο γύρω από τον κορμό ιμάτιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ηλικιωμένης γυναίκας με κοντοκομμένα, επιμελώς χτενισμένα βοστρυχωτά μαλλιά προσφέρει η απεικόνιση της Ναυσιππολέμης, συζύγου του Μενεστίδου και μητέρας τεσσάρων ενηλίκων παιδιών στο μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο, γύρω στο 380 π.Χ., από τον ταφικό περίβολο της οικογενείας του Μενεστίδου στον Ραμνούντα. Pfisterer-Haas, ό.π. 183. Bergemann 1997, 99-100 πίν. 48.2. Για το ανάγλυφο βλ. Clairmont, CAT, IV, αρ. 5.290. Β. Χ. Πετράκος, *Ό δήμος του Ραμνούντος*, I. *Τοπογραφία*, Αθήναι 1999, 355 εικ. 250· II. *Οι έπιγραφές*, Αθήναι 1999, 193 αρ. 301.

14. Η άποψη του Stroud 1984, 358 ότι η συγγενής φαίνεται πολύ νεώτερη από τους δύο άνδρες δεν ευσταθεί. Ο Clairmont, CAT, III, αρ. 3.363a, μολονότι δεν δέχεται το «πολύ νεώτερη», διστάζει να χαρακτηρίσει τη συγγενή ως ηλικιωμένη· κατ' αυτόν πρόκειται γενικά για τύπο γυναίκας που απεικονίζεται στα μνημεία ως σύζυγος ανδρών και ανδρών προχωρημένης ηλικίας. Η Xagorari-Gleissner ό.π. (σημ. 5), 56 πίν. 5.5, χωρίς ενδελεχή εξέταση του αναγλύφου χαρακτηρίζει τη συγγενή ως νέα γυναίκα και τη θεωρεί μόνον ως κόρη του Λύσιδος, θέτοντας και το ερώτημα εάν πρόκειται για *έπίκληρον* θυγατέρα.

15. Ότι η συγγενής κοιτάζει έντονα προς τον Τιμοκλείδην επισημαίνει και ο Stroud 1984, 358.

υποδηλώνει το συγκεκριμένο αγγείο που χρησιμοποιήθηκε ως ταφικό σήμα.¹⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι ούτε σε φιλολογική πηγή ούτε σε κάποιο άλλο μνημείο γίνεται αναφορά σε άτομο που θα μπορούσε να θεωρηθεί απευθείας απόγονος αυτού του Τιμοκλείδου Λύσιδος. Στη σκηνή της δεξιώσεως ο Τιμοκλείδης απεικονίζεται μαζί με τον νεκρό πατέρα του Λύσιν, ο θάνατος του οποίου είχε προηγηθεί.¹⁷ Ηλικιωμένη συγγενής, πιθανώς η σύζυγος του Λύσιδος, η μόνη εν ζωή από τις απεικονισμένες μορφές, καθώς το δικό της όνομα δεν χαραχθηκε στο πεδίο, με το βλέμμα της στυλωμένο στον Τιμοκλείδην υποδεικνύει στον θεατή να αναγνωρίσει σε αυτόν τον νεκρό για τον οποίο στήθηκε το μνημείο.¹⁸

16. Σημειωτέον ότι ο Σ. Α. Κουμανούδης, *Ἀττικῆς Ἐπιγραφῶν Ἐπιτύμβιοι*, ἐν Ἀθήναις 1871 (Ἀνατύπωσις Ἀθήναι 1993. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρ. 131) σελ. ιζ'-κ', ταύτισε με σαφήνεια το αγγείο με την αναφερόμενη στις αρχαίες πηγές λουτροφόρον, η οποία στήνεται στον τάφο των αγάμων και τόνισε την αλήθειαν των λεγομένων του Εὐσταθίου (εἰς Ἴλ. Ψ, στίχ. 141) «τοῖς πρὸ γάμου τελευτῶσιν ἢ λουτροφόρος, φασίν, ἐπιτίθετο κόλπις, εἰς ἔνδειξιν τοῦ ὅτι ἄλουτος τὰ νυμφικὰ καὶ ἄγονος ἄπεισι». Στη συνέχεια, χάρις στους Α. Milchhoefer (1880), Α. Herzog (1882), Ρ. Wolters (1891) κ.ά. (πλήρης βιβλιογραφία στον Bergemann 1996, 149-150, σημ. 1-2) εμπεδώθηκε η ταύτιση με την λουτροφόρον του αγγείου που χρησιμοποιήθηκε για την μεταφορά του νερού για το γαμήλιο λουτρό των μελλονύμφων, όπου στηρίζεται και η χρήση της μαρμαρίνης λουτροφόρου ως ταφικού σήματος στον τάφο των αγάμων. Εν τούτοις, ιδιαίτερα από την τελευταία τριακονταετία του 20ου αιώνα, έχει υπάρξει στην επιστημονική έρευνα κάποιος σκεπτικισμός ως προς την άποψη ότι η λουτροφόρος συνδέεται αποκλειστικά με άγαμο νεκρό, έχει προταθεί μία γενικότερη χρήση της, αλλά και έχει αμφισβητηθεί ότι η ονομασία λουτροφόρος προσδιορίζει το γνωστό σχήμα αγγείου. Π.χ. D. C. Kurtz, J. Boardman, *Greek Burial Customs*, London 1971, 151-153. D. C. Kurtz, J. Boardman, *Thanatos. Tod und Jenseits bei den Griechen*, Mainz am Rhein 1985, 185-186. J. Boardman, Sex Grave Differentiation in Grave Vases, *AnnAStorAnt* 10, 1988, 178. Ιδιαίτερα ο Bergemann 1997, 46-47 και κυρίως Bergemann 1996, 149-190, με την παλαιότερη βιβλιογραφία, ασχολείται εκτενώς με το θέμα και υποστηρίζει, συνοπτικά, ότι: α) το πραγματικό όνομα του αγγείου που κατά την παραδεδομένη και παγιωμένη αντίληψη μεταξύ των αρχαιολόγων χαρακτηρίζεται στην έρευνα ως 'λουτροφόρος' δεν έχει βρεθεί έως τώρα. β) δεν μπορούμε να παραβλέψουμε μία σειρά από μαρμαρίνες λουτροφόρους με παραστάσεις που δεν αναφέρονται σε άτομα νεαρής αλλά προχωρημένης ηλικίας και σε δύο περιπτώσεις σε γυναίκες με νεογέννητα. γ) με βάση ύστερες λεξικογραφικές πηγές η λουτροφόρος που αναφέρεται στην αρχαία φιλολογία ως επιτάφιο σήμα (ιδιαίτερα στο κείμενο του 4ου αι. π.Χ., Ψευδο-Δημοσθένης, 44, 18) ήταν ένας σπάνιος τύπος επιτύμβιου μνημείου, δηλαδή η γλυπτή μορφή ενός παιδιού, αγοριού ή κοριτσιού, που μετέφερε αγγείο νερού, όπως μία υδρία, μολονότι τέτοιο μνημείο ουδέποτε έχει έλθει στο φως. Ήδη από το 1871 ο Κουμανούδης, ό.π., σελ. ιθ', είχε συζητήσει και απορρίψει την ιδέα ενός τέτοιου μνημείου.

Στις παραπάνω απόψεις του J. Bergemann έχει ασκηθεί κριτική. Βλ. S. Kaempf-Dimitriadou, *Aus einem attischen Grabperibolos. Die marmorlutrophoros des Philon in Athen*, *AntK* 43 (2000) 72 κ.ε., ιδιαίτερα 75 κ.ε., όπου τονίζεται ότι ο θρήνος για τον θάνατο ενός αγάμου στην Αθήνα των κλασικών χρόνων ήταν ανεξάρτητος από την ηλικία του, καθώς όταν ο γιος μιας οικογενείας πέθαινε άγαμος, τούτο σήμαινε ότι έβριθε πλέον η οικογένεια, διακοπτόταν η συνέχεια της *οἴκου*, και κατά συνέπεια αυτό είχε αντίκτυπο και στην ίδια την πόλη. Άξιο ιδιαίτερης αναφοράς είναι το μεθοδικότατο άρθρο της Fabricious 2004, 151-161, στο οποίο αντικρούονται τα επιχειρήματα του J. Bergemann και επί πλέον η λουτροφόρος ως σήμα στον τάφο ανδρών που πέθαιναν άγαμοι και συνεπώς άτεκνοι εξετάζεται σε συνδυασμό, κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ., με θέματα του κληρονομικού δικαίου ως προς τις σπάνιες περιπτώσεις λουτροφόρων με απεικονίσεις γυναικών με νεογέννητο υποστηρίζεται ότι εάν η μητέρα ή το παιδί πέθαναν στη γέννα, τότε οι γυναίκες αυτές πιθανώς ανήκαν ακόμα στο στάδιο της *νύμφης*. Με το θέμα της λουτροφόρου ως επιτύμβιου μνημείου στον τάφο των αγάμων, με εξέταση κάποιων περιπτώσεων που φαίνονται να παρουσιάζουν 'δυσκολίες' στην ερμηνεία των παραστάσεων, ασχολείται και ο R. Posamentir, *Bemalte attische Grabstelen klassischer Zeit*, München 2006, 85-92.

17. Έτσι και ο Clairmont, *CAT*, III, αρ. 3.363 a, ο οποίος θεωρεί και τη συγγενή ως σύζυγον του Λύσιδος. Για την άποψη ότι όλες οι μορφές που ονοματίζονται στα επιτύμβια ανάγλυφα είναι νεκρές βλ. Αύγη Χριστοδουλοπούλου-Προυκάκη, Σημειώσεις για την ερμηνεία της στήλης της Ίκαρίας, *AE* 1976, 96 με σημ. 5, με παραδείγματα.

18. Παραμεφερές είναι το παράδειγμα της σκηνής δεξιώσεως μεταξύ όρθιου άνδρα, ηλικιωμένου και εν μέρει φαλακρού, και άνδρα καθμένου σε κλισμό, με όρθια συγγενή στο μέσον να τείνει την παλάμη προς το γένι του όρθιου άνδρα, ένδειξη αναγνώρισης σε αυτόν ως τον νεκρό, στην κοιλιά λουτροφόρου-αμφορέα σε στήλη των μέσων του 4ου αι. π.Χ., επαναχρησιμοποιημένη στην «οικία του Πρόκλου». *Εικ. 3. Clairmont, CAT I*, αρ. 340, χωρίς απεικόνιση, με λανθασμένη περιγραφή. Μ.Ι. Πωλογιώργη, *Επιτύμβια μνημεία με ανάγλυφη παράσταση των κλασικών χρόνων από τον Πειραιά και την περιοχή του*, αδημ. διδ. διατριβή, Αθήνα 2001, 109-110 *εικ. 314. Μαρία Σ. Μπρούσκαρη, Οι άνασκαφές νοτίως της Ακροπόλεως.*

Η χαραγμένη επιγραφή στην κυλινδρική βάση προσφέρει περισσότερα στοιχεία για τους δύο άνδρες που ονοματίζονται στην λουτροφόρο:¹⁹

<Λ>ῦσις : Δημοκράτος

Αἰξωνεύς.

vacat

Τιμοκλείδης

Λύσιδος : Αἰξωνεύς.

Έχει υποστηριχθεί ότι τα γράμματα στους στίχους 3-4 δείχνουν αμελέστερη χάραξη από αυτά στους στίχους 1-2 με προτεινόμενες ερμηνείες είτε ότι χαραχτηκαν από διαφορετικό χέρι είτε ότι το όνομα του Τιμοκλείδου προστέθηκε υστερότερα από του πατέρα του Λύσιδος, όταν το μνημείο είχε ήδη στηθεί στη θέση του, εκδοχή που προκρίνεται περισσότερο.²⁰ Εν τούτοις, η λουτροφόρος στήθηκε για τον Τιμοκλείδην που πέθανε άγαμος και ο θάνατός του επήλθε μετά από αυτόν του πατέρα του Λύσιδος, όπως προαναφέραμε. Εύλογα στην κυλινδρική βάση χαραχτηκε στην αρχή της επιγραφής το όνομα με τα λοιπά στοιχεία του Λύσιδος, καθώς έτσι τιμήθηκε η μνήμη του, επειδή και ήταν η κεφαλή της οικογενείας και είχε αποβιώσει πρώτος.²¹ Ασφαλώς, οι στίχοι 3-4 δεν αποτελούν υπόδειγμα επιμελημένης επιγραφής· αλλά και στον στίχο 1 διαπιστώνεται κάποια αμελής χάραξη, καθώς αντί για το Λ στο όνομα Λύσις χαραχτηκε εκ παραδρομής Α, τα τέσσερα τελευταία γράμματα του πατρωνύμου *Δημοκράτος* είναι ελαφρότατα πιο ψηλά από τα προηγούμενα και τα δύο τελευταία λίγο ακόμα πιο ψηλά, το δεύτερο ο είναι μικρότερο από το πρώτο.²² Κατά την γνώμη μου ο ίδιος χαρακτήρας χάραξε ταυτόχρονα και τους τέσσερις στίχους της επιγραφής, αλλά χωρίς να ενδιαφέρεται για άκρως επιμελημένη χάραξη και με λιγότερη προσοχή για καλαίσθητο αποτέλεσμα στους κατώτερους στίχους, ίσως επειδή η βάση ήταν σε άβολη για αυτόν θέση.

Το επιτύμβιο μνημείο μπορεί να χρονολογηθεί κοντά στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.²³ Ο R. S. Stroud αναγνώρισε επιτυχώς ότι ο Λῦσις Δημοκράτους Αἰξωνεύς, ο πρεσβύτερος που απεικονίζεται στο μνημείο, είναι ο Λύσις (II) του ομώνυμου διαλόγου του Πλάτωνος, ο παίς ή νεανίσκος, ο *καλός τε κάγαθός*, με τον οποίο συνδιαλέχθηκε ο Σωκράτης περί φιλίας τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ.,²⁴ ο μεγαλύτερος γιός του Δημοκράτους (I) και εγγονός του Λύσιδος (I), γνωστών σε όλη την πόλη για τον πλούτον τους, την εκτροφή ίππων για αγώνες και τις νίκες τους με τέθριππα και κέλητες ίππους στα Πύθια, τα Ίσθια και τα Νέμεα.²⁵ Από το επιτύμβιο

Τὰ γλυπτά, *AE* 141, 2002 [2004], 141-142 εικ. 143 (1955-NAM 77). Αναγνώριση της όρθιας συγγενούς ως γυναικείας μορφής και βιβλιογραφικές παραπομπές υπεδείχθησαν στη συγγραφέα από την υπογράφοσα.

19. Stroud 1984, 358. *SEG* 34, 199.

20. Stroud 1984, 358, 359, ο οποίος θεωρεί ότι η λουτροφόρος στήθηκε για τον Λύσιν και επαναχρησιμοποιήθηκε για τον γιό του Τιμοκλείδην.

21. Διαφορές από την άποψη που υποστηρίζεται εδώ παρουσιάζει και η προφορική ερμηνεία του Β. Πετράκου που αναφέρει ο Stroud 1984, 360 σημ. 14, ο οποίος θεωρεί ότι το μνημείο στήθηκε μεν για τον Τιμοκλείδην, αλλά εκτιμά ότι ο γιος θα είχε πεθάνει πρώτος και το όνομα του Λύσιδος, ο οποίος θα είχε ενταφιασθεί πλησίον στον οικογενειακό ταφικό περίβολο, θα είχε προστεθεί στο μνημείο του Τιμοκλείδου.

22. Φωτογραφία εκτύπου της επιγραφής στον Stroud 1984, εικ. 28 c. Πολύ ευκρινής η επιγραφή στον Σταϊνχάουερ δ.π. (σημ. 5), 357 εικ. 467.

23. Stroud 1984, 359 με σημ. 11, 12. Ως προς το σχήμα της λουτροφόρου και το στίλ της ανάγλυφης παράστασης πρβλ. G. Kokula, *Marmorlutrophoren*, Berlin 1984, 182 αρ. L 93 πίν. 25,2 (γύρω στα 370/60 π.Χ.).

24. Stroud 1984, 355-359. Kirchner PA, 9574.

25. Πλάτωνος, *Λύσις*, 204 e' 205 c' 208 a. Davies, *APF*, 359-361 αρ. 9574 για την οικογένεια του

μνημείο έγινε γνωστό ότι ο Λύσις (ΙΙ) απέκτησε έναν γιο, τον Τιμοκλείδην,²⁶ ο οποίος πέθανε άγαμος.

Όπως συνάγεται από την θέση εύρεσης ενός ακόμα επιτύμβιου μνημείου που αποκαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα στην διασταύρωση των οδών Θεσσαλονίκης και Ταξιαρχών στο Μοσχάτο και θα αναφερθεί στη συνέχεια, καθώς και από τη σύνδεση αμφοτέρων των μνημείων με την ανασκαφική διερεύνηση ταφικού περιβάλλοντος, ατυχώς κατεστραμμένου σε μεγάλο βαθμό, η λουτροφόρος-αμφορέας με την βάση της δεν είχε μεταφερθεί από θέση άλλη από αυτήν της αρχικής της εύρεσης. Κατά συνέπεια τα μέλη της συγκεκριμένης οικογενείας των Αιξωνέων διέθεταν ταφικό περίβολο προφανώς σε ιδιοκτησία τους στον δήμο της Ευπέτης.²⁷ Ως εκ τούτου θα επιτρεπόταν να θεωρήσουμε τους Αιξωνείς αυτούς ως *έγγεκτημένους*, όπως περιγράφονταν όσοι κατείχαν ακίνητη ιδιοκτησία σε δήμο άλλον από τον δικό τους.²⁸

Μία θυγατέρα του Λύσιδος (ΙΙ), η Ίσθμονίκη Λύσιδος Αιξωνέως, είναι γνωστή από επιτύμβια στήλη, γύρω στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., που βρέθηκε το 1912 στο Δίπυλον.²⁹ Στη στήλη αναγράφονται αρκετά ονόματα ανδρών και γυναικών χωρίς προφανή συγγενική σχέση μεταξύ τους: Εὐήγορος | Φιλοίνου | Παιανιεύς. | *vacat* 0.61 | Ίσθμονίκη | Λύσιδος | Αιξωνέως. | Σατύρα | Αἴσχρωνος | ἐκ Κοίλης, | Σήλωνος γυνή. | [Δ]ημοφίλη Ἀμφικῆδου | Ἀφιδναίου θυγάτηρ. | Πάμφιλος Μελησίππου Ξυπεταίων. Θεωρείται πολύ πιθανόν ότι η Ίσθμονίκη ήταν σύζυγος του Εὐηγόρου Φιλοίνου Παιανιέως, του πρώτου από τους αναφερόμενους στη στήλη, και ότι τάφηκε μαζί με τον σύζυγό της. Έτσι μπορεί να δικαιολογηθεί η μεγάλη απόσταση ανάμεσα στην θέση εύρεσης της επιτύμβιας στήλης και του οικογενειακού ταφικού περιβάλλοντος στον δήμο της Ευπέτης.³⁰ Τα λοιπά ονόματα στη στήλη θεωρείται ότι χαράχθηκαν κατά την επαναχρησιμοποίησή της στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ.³¹

Λύσιδος, όπου προτείνεται: α) ταύτιση του Λύσιδος (Ι) με τον Λύσιν που αναφέρεται ως *καλός* σε ερυθρόμορφα αγγεία, Beazley, *ARV²* 1597-8, άποψη όμως που δεν θεωρεί πιθανή ο Stroud 1984, 357 σημ. 7. β) ταύτιση του Δημοκράτους (Ι), πατέρα του Λύσιδος (ΙΙ), με έναν από τους εραστές του Αλκιβιάδη όταν αυτός ήταν σε μικρή ηλικία, στη δεκαετία του 430 π.Χ. Πλουτάρχου *Ἀλκιβιάδης*, 3: Ἐν δὲ ταῖς Ἀντιφώντος λοιδορίαις γέγραπται, ὅτι παῖς ὢν (ενν. Ἀλκιβιάδης) ἐκ τῆς οἰκίας ἀπέδρα πρὸς Δημοκράτη τινὰ τῶν ἐραστῶν.

26. Stroud 1984, 359 με σημ. 13.

27. Βλ. και Stroud 1984, 357 με σημ. 8, 9. Ο δήμος της Αιξωνής τοποθετείται στο Πιωναρί στην περιοχή της σημερινής Γλυφάδας με το κέντρο του κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. C.W.J. Eliot, *Coastal Demes of Attika*, Toronto 1962, 6-24. Για την τοπογραφία του δήμου των Αιξωνέων με ενδελεχή έρευνα των περιηγητών και άλλων ερευνητών του 18ου και του πρώιμου 19ου αιώνα και πλήρη τεκμηρίωση βλ. κυρίως Ἄ. Π. Ματθαίου, *Αἰξωνικά*, *HOPOS* 10-12, 1992-1998, 133-169, ιδιαίτερα 146-169. Βλ. και D. Ackermann, *Une microhistoire d' Athènes. Le deme d' Aixône dans l' Antiquité*, BEFAR 379, Ecole Française d' Athènes 2018. Ο δήμος της Ευπέτης τοποθετείται στις περιοχές της Καλλιθέας, του Μοσχάτου και του Αγίου Ιωάννου του Ρέντη. S. Karasu, *Der Grabnaiskos des Alexos*, *AM* 96 (1981) 192-194, ιδιαίτερα σημ. 41-43. J.S. Traill, *The Political Organization of Attica. A Study of the Demes, Trittyes, and Phylai, and their Representation in the Athenian Council*, *Hesperia* Suppl. XIV, Princeton 1975, 50 για την θέση του δήμου της Ευπέτης ΒΑ. του Πειραιά και της Αιξωνής στη Γλυφάδα. J.S. Traill, *Demos and Trittyes. Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*, Toronto 1986, 130.

28. Βλ. σχετικά D. Whitehead, *The Demes of Attica 508/7 – ca. 250 B.C. A Political and Social Study*, Princeton, Princeton University Press 1986, 75-77.

29. *IG* II² 7045, στίχ. 4-6. G. P. Oikonomos, *Aus dem Dipylon*, *AM* 37 (1912) 226-229. Davies, *APF*, 360 αρ. 9574, όπου διάφορες ερμηνείες για το όνομα Ίσθμονίκη. Stroud 1984, 356-357. Salta ό.π. (σημ. 5), 101 με σημ. 988. F. Hildebrandt, *Die attischen Namenstelen. Untersuchungen zu Stelen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 2006, 370 αρ. 329 πίν. 112. Marchiandi 2011, 334-335, [W.Ker. 2].

30. Η άποψη της Xagorari-Gleissner ό.π. (σημ. 5), 56, ότι αυτή η Ίσθμονίκη θα μπορούσε να είναι η 'νέα' γυναίκα στη λουτροφόρο του Τιμοκλείδου με τον πατέρα του Λύσιν δεν ευσταθεί για τους λόγους που αναπτύξαμε παραπάνω.

31. *IG* II² 7045.

Όπως σαφώς αναφέρεται στον Πλατωνικό διάλογο *Λύσις* (204 ε), ο Λύσις (II) ήταν Δημοκράτους... του Αιξωνέως ο πρεσβύτατος υίος. Συνεπώς ο πλούσιος Δημοκράτης (205 ε) είχε αποκτήσει και άλλους γιούς, μικρότερους στην ηλικία από τον Λύσιν (II), για τους οποίους όμως δεν διαθέτουμε άλλα στοιχεία. Ο Τιμοκλείδης, ο γιος του Λύσιδος (II), ο οποίος πιθανότατα θα είχε κληρονομήσει σημαντική περιουσία από τον πατέρα του, πέθανε άγαμος και κατά συνέπειαν άτεκνος. Δεν αποκλείεται λοιπόν άλλοι άρρενες συγγενείς,³² καταγόμενοι από τον Δημοκράτη (I), δηλαδή συγγενείς εξ αίματος σε πλάγια γραμμή, να παρουσιάστηκαν ως διεκδικητές της κληρονομιάς και για την προσκόμιση αποδείξεων στο δικαστήριο να φρόντισαν να στηθεί η επιτύμβια λουτροφόρος-αμφορέας του Τιμοκλείδου, στην οποία τιμάται και η μνήμη του ήδη νεκρού πατέρα του Λύσιδος (II).

Ένα σημαντικό, ενεπίγραφο επιτύμβιο μνημείο, το οποίο συμπληρώνει τα μέχρι τούδε γνωστά *έπιστήματα* του ταφικού περιβάλλοντος της παραπάνω οικογενείας των Αιξωνέων στον δήμο της Ξυπέτης, αποκαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα στο Μοσχάτο, στις οδούς Θεσσαλονίκης και Ταξιαρχών, σε μικρή απόσταση από την θέση εύρεσης της λουτροφόρου με την βάση της.³³ Το μνημείο αποδόθηκε από την ανασκαφέα στα κατάλοιπα ενός ορθογώνιου ταφικού περιβάλλοντος, κατεστραμμένου σε μεγάλο βαθμό και χωρίς ίχνος από τις ταφές, βόρεια ενός μεγάλου κυκλικού περιβάλλοντος με ταφές από τον 5^ο έως το α' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., και με βάση την χαραγμένη επιγραφή συνδέθηκε με την εν λόγω οικογένεια.

Το επιτύμβιο μνημείο, συνολικού ύψους μετά την αναστήλωσή του 2,965 μ., παρουσιάζει τριμερή καθ' ύψος διαμόρφωση: σε πόρινη κυλινδρική βάση εδράζεται ορθογώνιας διατομής βάθρο από λευκό (πεντελικό) μάρμαρο, χωρίς ίχνη διακόσμησης, με στενή κυματοφόρο επίστεψη και κυματοφόρο κάτω απόληξη, σε τόρμο στην άνω επιφάνεια του οποίου είναι αγκυρωμένη με φύλλα μολύβδου λήκυθος λευκού μαρμάρου (πεντελικού), ελλιπούς μόνο σε μικρό τμήμα του λαιμού, με σωζόμενο χωριστά το καλυκκοειδές της στόμιο, χωρίς ανάγλυφη παράσταση, με ίχνη γραπτής διακόσμησης ανθεμίων στον ώμο. Η επιγραφή (*IG* Π³ 4, 581), χαραγμένη χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια και με αρκετές διορθώσεις, είναι στρυμωγμένη στη στενή επίστεψη του βάθρου (στίχ. 1) και στη συνέχεια στο ανώτερο τμήμα του (στίχ. 2-4),³⁴ παρά τον μεγάλο κενό χώρο κάτωθεν αυτής:

32 Ο Davies, *APF* 360, αρ. 9574, θεωρεί πιθανόν σε έναν άλλο κλάδο της οικογενείας να ανήκαν, μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., ο *Ευφίλιτος Σίμωνος Αιξωνεύς* και ο γιός του *Δημοκράτης* (II) *Ευφίλιτος*.

33. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς αρ. ευρ. 8255. Πετριτάκη 2009, 465-467, με σχεδιαστική απόδοση της επιγραφής, εικ. 15 (το μνημείο όπως βρέθηκε). Πετριτάκη 2005 [2013], 206-210, ιδιαίτερα για το μνημείο 208-209, εικ. 13 (κάτοψη και τομές της ανασκαφής), εικ. 15 (το επιτύμβιο μνημείο αναστηλωμένο).

34. Πετριτάκη 2009, 466. Ch. Feyel, *BE* 2010, 707-708, αρ. 223 (4), με συζήτηση της τελευταίας λέξης του στίχ. 1 και την πρόταση για πιθανώτερη ανάγνωση Νέ<με>α. Α. Chaniotis, *Kernos* 26, 2013 (*EBGR* 2010), 288 αρ. 148. *SEG* 57, 270 (ca. 400-350 B.C., με την παρατήρηση ότι τα τρία τελευταία γράμματα του στίχ. 1 (NEA) είναι ανεξήγητα). Marchiandi 2011, 376-378, Χρ. 6, α ("Ίσθμα, Νέ<με>α?. 5ος αι. π.Χ.?). Πετριτάκη 2005 [2013], 208-209, όπου θεωρείται ότι οι πολλές νίκες «του αθλητή στα παλαιά και τα νέα Ίσθμα αποδεικνύει ότι η αναμόρφωση των αγώνων αυτών συντελέστηκε κατά την διάρκεια της αθλητικής του δραστηριότητας». *IG* Π³ 4, 581 (M. Petritaki, 375-350 π.Χ.), όπου υποδεικνύονται οι διορθώσεις που είχαν γίνει κατά την χάραξη της επιγραφής και από τον P. Iversen σχετικά με το απαντώμενο το πρώτον εδώ *Ίσθμα* νέα διατυπώνεται η άποψη ότι ίσως πρόκειται για την αναδιοργάνωση των αγώνων πριν από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., στους οποίους φαίνεται να νίκησε ένας πρεσβύτερος Λύσις. S. D. Lambert, *AIO* (*IG* Π³ 4, 581, ανάρτηση στις 21.10. 2019, αναθεώρηση στις 11. 4. 2020), όπου η επιγραφή από τη μορφή των γραμμάτων θεωρείται προωμότερη από το β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και εκφράζονται προβληματισμοί σχετικά με τον όρο *νέα* σε σχέση με τα Ίσθμα.

Νῖκαι· ἄρματι Ἴσθμια νέα
 Πύθια, Νέμεα[[i]], Νέμεα[[i]],
 Νέμεα[[i]], Ἴσθμια, Ἴσθμια,
 [[i]], Παναθηναία ἵππωι.

Κρίνοντας από την δημοσιευμένη φωτογραφία του αναστηλωμένου μνημείου,³⁵ η λήκυθος με το ψηλό και αρκετά ραδινό της σώμα, τον τονισμένο ώμο, τα κάθετα τοιχώματα, πιστεύω ότι μπορεί να χρονολογηθεί στον πρώιμο 4^ο αι. π.Χ.³⁶ Μολονότι ίχνη χρωμάτων στο σώμα της ληκύθου δεν έχουν διατηρηθεί, δεν αποκλείεται να έφερε άλλοτε γραπτή διακόσμηση σε ζώνες ακριβώς κάτω από τον ώμο και στο κατώτερο τμήμα προς το πόδι.³⁷ Ίσως θα επιτρεπόταν και η υπόθεση ότι τουλάχιστον στην κύρια όψη του βάθρου θα υπήρχε άλλοτε γραπτή παράσταση, καθώς έτσι μπορεί να αιτιολογηθεί το στρίμωγμα της επιγραφής στο κυμάτιο της επίστεψης και στο ανώτερο τμήμα του βάθρου με τον μεγάλο κενό χώρο στη συνέχεια. Το βάθρο επάνω στην κυλινδρική βάση είναι ένα σημαντικό συστατικό μέλος του επιτυμβίου μνημείου, το οποίο μέλος επιστεφόταν από την λήκυθο και δεν χρησίμευε απλώς και μόνον για τη στήριξή της. Τέτοιο βάθρο σπανίζει στα αττικά επιτύμβια μνημεία των κλασικών χρόνων.³⁸

Το όνομα του κατόχου του επιτυμβίου μνημείου δεν περιλαμβάνεται στην εγχάρακτη επιγραφή, συνεπώς δεν αποκλείεται η πιθανότητα να είχε αποδοθεί με χρώμα, στην λήκυθο ή στο βάθρο, ή να ήταν χαραγμένο σε κάποιο άλλο μνημείο του περιβόλου.³⁹ Οι πολλές νίκες που αναφέρονται στην επιγραφή (με ἄρμα τρεις φορές στα Ἴσθμια, τρεις φορές στα Νέμεα, μία φορά στα Πύθια και σε ιπποδρομία μία φορά στα Παναθήναια), σε συνδυασμό και με την απόδοση του μνημείου στον ίδιο ταφικό περίβολο με την λουτροφόρο-αμφορέα για τον Τιμοκλείδην και τον πατέρα του Λύσιν (Π), εύλογα ανακαλούν, όπως σημείωσε ήδη η ανασκαφέας,⁴⁰ στον Πλατωνικό διάλογο *Λύσις* το χωρίον (205 c), στο οποίο αναγράφεται: ἄ δὲ ἡ πόλις ὅλη ἕξει περὶ Δημοκράτους καὶ Λύσιδος (Λύσιδος Ι) τοῦ πάππου τοῦ παιδός (Λύσιδος ΙΙ) καὶ πάντων περὶ τῶν προγόνων, πλούτους τε καὶ ἵπποτροφίας καὶ νίκας Πυθοῖ καὶ Ἴσθμοῖ καὶ Νεμέα τεθρίπποις τε καὶ κέλησι.⁴¹ Ὡς εκ τούτου, κατά την

35. Πετριτάκη 2005 [2013], 209 εικ. 15. Το μνημείο εκτίθεται στον κήπο του Αρχαιολ. Μουσείου Πειραιώς, ώστε είναι εύκολη η αυτοψία.

36. Λίγο μόνον υστερότερα από την λήκυθο του Ηγήμονος Επιμηφισίου στο Fitzwilliam Museum αρ. ευρ. GR. 20.1865. L. Budde and R. Nicholls, *A Catalogue of the Greek and Roman Sculpture in the Fitzwilliam Museum Cambridge*, Cambridge 1964, 13 αρ. κατ. 29. B. Schmaltz, *Untersuchungen zu den attischen Marmorlekythen*, Berlin 1970, 22 αρ. κατ. Α 26 (στη στροφή προς τον 4ο αι. π.Χ.). Συνοπτικά για την εξέλιξη του σχήματος της μαρμάρινης ληκύθου βλ. A. Prukakis-Christodulopoulos, *Einige Marmorlekythen*, *AM* 85 (1970) 65-67. Ὡς προς την λήκυθο του επιτυμβίου μνημείου η Marchiandi 2011, 378, Χρρ. 6, α δεν αποκλείει την πιθανότητα να ανήκει στον 5ο αι. π.Χ.

37. Για την γραπτή διακόσμηση μαρμάρινων ληκύθων βλ. Prukakis-Christodulopoulos ό.π., 69-72 πίν. 25, 2.

38. Βλ. π.χ. Clairmont, *CAT I*, αρ. 11, με ανάγλυφες παραστάσεις, του ύστερου 5ου αι. π.Χ. Για κάποιον παραλληλισμό θα μπορούσε να αναφερθεί, παρά τις διαφορές και κυρίως για την τριμερή καθ' ύψος διαμόρφωση, και η ανάγλυφη απόδοση λουτροφόρου-αμφορέα επί κυλινδρικού βάθρου πάνω σε ορθογώνια πλίνθο στην ανθεμωτή στήλη του Ευβούλου. Μ. Πωλογιώργη, *Η στήλη του Ευβούλου (Μουσείο Βραυρώνας ΒΕ 87+Μουσείο Nazionale Romano 125589+Μουσείο Βραυρώνας ΒΕ 2676)*, στον τόμο *Αρχαία Ελληνική Γλυπτική. Αφιέρωμα στη μνήμη του γλύπτη Στέλιου Τριάντη*, Δ. Δαμάσκος (επιμ.), *Μουσείο Μπενάκη, 1ο Παράρτημα*, Αθήνα 2002, 195-208 εικ. 6.

39. Κατά τον Stroud, *SEG* 57, 270, το όνομα του νεκρού είναι πιθανό να ήταν χαραγμένο οπουδήποτε στον περίβολο.

40. Πετριτάκη 2009, 466-467. Πετριτάκη 2005 [2013], 209.

41. Ο Stroud, *SEG* 57, 270, υπογραμμίζει την αντιστοιχία μεταξύ των νικών στον Πλατωνικό διάλογο και στην επιγραφή στο μνημείο, καθώς καμία νίκη δεν αναφέρεται στην Ολυμπία.

γνώμη μου δεν αποκλείεται η πιθανότητα το εν λόγω μνημείο να ήταν ένα είδος οικογενειακού επιτύμβιου μνημείου,⁴² στο οποίο μνημονεύονταν οι νίκες σε πανελλήνιους ιππικούς αγώνες περισσότερων του ενός μελών της εξέχουσας αυτής οικογενείας των Αιξωνέων που έτσι προβαλλόταν ιδιαίτερα στον ταφικό της περίβολο.⁴³ Καθώς η εκτροφή και εκγύμναση ίππων για αγώνες και πολύ περισσότερο των τεσσάρων ίππων του τεθρίππου ήταν εξαιρετικά δαπανηρή υπόθεση, την οποία λίγοι είχαν την οικονομική δυνατότητα να αναλάβουν (όπως βασιλείς, τύραννοι, εύπορες αριστοκρατικές οικογένειες με έγγειον ιδιοκτησία κ.ά.),⁴⁴ η απαρίθμηση στο μνημείο τόσων νικών σε ιππικούς αγώνες υποδήλωνε την κοινωνική υπεροχή και τον τεράστιο πλούτον της οικογενείας.

Ούτως ή άλλως, ακόμα και στην περίπτωση κατά την οποία το επιτύμβιο μνημείο είχε στηθεί για έναν νικητή σε πανελλήνιους ιππικούς αγώνες, ότι αυτός ήταν αθλητής⁴⁵ είναι μάλλον απίθανο. Στην αρχαία Ελλάδα στους αγώνες με τέθριππο άρμα, όπως και στους αγώνες με τους κέλητες ίππους, σύμφωνα με φιλολογικές και επιγραφικές πηγές νικητές ανακηρύσσονταν οι ιδιοκτήτες (ή ακόμη και γυναίκες ιδιοκτήτριες) των τεθρίππων και των ίππων, οι *ίπποτρόφοι*⁴⁶ ή και *τεθριπποτρόφοι*.⁴⁷ Οι ηνίοχοι συνήθως ήταν έμμισθοι επαγγελματίες ή δούλοι, σπάνια μέλη της οικογενείας ή οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες.⁴⁸ Στο παραπάνω χωρίον από τον *Λύσιον* του Πλάτωνος γίνεται λόγος για *ίπποτροφίας*, δηλαδή για εκτροφές, εκγυμνάσεις και εκπαιδεύσεις ίππων και σε άλλο χωρίον παρακάτω (208 a) ο νεαρός Λύσις λέγει στον Σωκράτη ότι ο πατέρας του, ο Δημοκράτης (I), μισθοδοτούσε ηνίοχον για τα άρματά του κατά τους αγώνες: "Ἔστιν τις ἥνιοχος παρὰ τοῦ πατρὸς μισθὸν φέρων. Ὁ πάμπλουτος Αλκιβιάδης με τις διάσημες εκτροφές ίππων και το πλήθος των αρμάτων ἔλαβε μέρος στους αγώνες στην Ολυμπία με επτά άρματα, κατήγαγε την νίκη και επί πλέον κατέλαβε την δεύτερη και την τέταρτη θέση, χωρίς ο ίδιος να έχει οδηγήσει κάποιο από τα άρματα."⁴⁹

Ο όρος νέα σε σχέση με τα Ἴσθημα στο τέλος του στίχ. 1 έχει προβληματίσει την έρευνα,⁵⁰ καθώς: α) δεν απαντά σε άλλη πηγή του 5ου ή του 4ου αι. π.Χ. β) αναδιοργάνωση από τους

42. Για ένα άλλο οικογενειακό επιτύμβιο μνημείο, βεβαίως άλλου τύπου και με ανάγλυφες παραστάσεις στις τρεις πλευρές της μεγάλης κυβοειδούς βάσης, βλ. M. Polojiorghi, *Neue Untersuchungen zu einem Grabmal des 4. Jahrhunderts v. Chr.*, *AM* 117 (2002) 91-114, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

43. Κατά την Ου. Βιζυηνού, Η επιγραφική μαρτυρία για τους ιπποδρόμους και τους ιππικούς αγώνες, στον τόμο *Les hippodromes et les concours hippiques dans la Grèce antique*, J. Ch. Moretti, P. Valavanis (επιμ.), *BCH Suppl.* 62, Paris 2019, 128, ο τρόπος που παρατίθενται οι νίκες του νεκρού ανακαλεί τιμητικό μνημείο. Ως εκ τούτου αποδέχεται ότι ένας ήταν ο κάτοχος του μνημείου.

44. Ε.Π. Μανακίδου, *Παραστάσεις με άρματα (8ος – 5ος αι. π.Χ.). Παρατηρήσεις στην εικονογραφία τους*, Θεσσαλονίκη 1994, 95-97. Κεφαλίδου 1996, 127 με σημ. 54, όπου σχετική βιβλιογραφία.

45. Έτσι χαρακτηρίζεται επανειλημμένα από την ανασκαφέα. Πετριτάκη 2009, 467. Πετριτάκη 2005 [2013], 208-209.

46. Κεφαλίδου 1996, 34, 96. Ευρ. Κεφαλίδου, *Νικητήρια και επινίκια*, στον τόμο *ΑΓΩΝ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 15 Ιουλίου – 31 Οκτωβρίου 2004*, (επιμ.) Ν. Καλτσάς, Αθήνα 2004, 72.

47. Ηροδότου, 6, 35· Θουκυδίδου, 6, 16.

48. Κεφαλίδου 1996, 34, 98· Π. Βαλαβάνης, *Ιερά και αγώνες στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 2017, 367-368.

49. Θουκ. 6, 16.2: (...) ἄρματα μὲν ἑπτὰ καθῆκα, ὅσα οὐδεὶς πω ἰδιώτης πρότερον, ἐνίκησα δὲ καὶ δεῦτερος καὶ τέταρτος ἐγενόμην καὶ τᾶλλα ἀξίως τῆς νίκης παρεσκευασάμην. νόμῳ μὲν γὰρ τιμὴ τὰ τοιαῦτα, ἐκ δὲ τοῦ δρωμένου καὶ δύναμις ἅμα ὑπονοεῖται. Πλουτάρχου, *Ἄλκ.* 11: αἱ δ' ἵπποτροφίαι περιβόητοι μὲν ἐγένοντο καὶ τῷ πλήθει τῶν ἀρμάτων' ἑπτὰ γὰρ ἄλλος οὐδεὶς καθῆκεν Ὀλυμπίᾳσιν ἰδιώτης οὐδὲ βασιλεύς, μόνος δὲ ἐκεῖνος. καὶ τὸ νικῆσαι δὲ καὶ δεῦτερον γενέσθαι καὶ τέταρτον, ὡς Θουκυδίδης φησὶν, ὁ δ' Εὐριπίδης τρίτον, ὑπερβάλλει λαμπρότητι καὶ δόξῃ πᾶσαν τὴν ἐν τούτοις φιλοτιμίαν.

50. Βλ. παραπάνω στη σημ. 34.

Κυψελίδες της Κορίνθου της παλαιάς εορτής στην Ισθμία με εισαγωγή και αγώνων, όπως στην Ολυμπία, μαρτυρείται το 582 π.Χ. και στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. άλλαξε το βραβείο για τους νικητές και αντί για στεφάνι από πεύκο έγινε από σέλινο· λίγο πριν από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. έγιναν σημαντικές προσθήκες στο στάδιο⁵¹. Εάν το νεοαποκαλυφθέν μνημείο, του πρώιμου 4ου αι. π.Χ., ήταν ένα είδος οικογενειακού επιτυμβίου μνημείου, όπως προτείνουμε, τότε ο εντυπωσιακός αριθμός των μνημονευομένων σε αυτό νικών σε πανελλήνιους ιππικούς αγώνες δεν αφορούσε αποκλειστικά και μόνον σε ένα μέλος της εξέχουσας αυτής οικογένειας των Αιξωνέων, αλλά σε περισσότερα, όπως π.χ. στον Λύσιν (I) και τον Δημοκράτη (I) (Πλάτ. *Λύσις*, 205 c). Ως εκ τούτου, η πρώτη από τις καταγεγραμμένες νίκες με τον προσδιορισμό "Ισθμία νέα, πιθανώς και άλλες από τις υπόλοιπες, μπορούσαν να ανάγονται στον 5ο αι. π.Χ.

Συνοψίζοντας, από το *ήριον* που διατηρούσε σε ιδιοκτησία της στον δήμο της Ξυπέτης μία εξέχουσα οικογένεια δημοτών της Αιξωνής γνωρίζουμε σήμερα δύο *έπιστήματα*: α) ένα είδος οικογενειακού επιτυμβίου μνημείου που στήθηκε τον πρώιμο 4^ο αι. π.Χ., το οποίο διαιώνιζε τη μνήμη νικών που κατήγαγαν μέλη της οικογένειας πιθανώς ήδη από τον 5^ο αι. π.Χ. σε πανελλήνιους ιππικούς αγώνες και έτσι εμμέσως πρόβαλλε τον μεγάλο πλούτον και την δύναμή της. β) μία λουτροφόρο-αμφορέα που στήθηκε κοντά στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. για τον τελευταίο γνωστό άρρενα γόνο της οικογένειας σε ευθεία γραμμή, τον Τιμοκλείδη Λύσιδος (II), ο οποίος πέθανε άγαμος και μετά από τον πατέρα του, η μνήμη του οποίου τιμήθηκε με το ίδιο μνημείο.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Bergemann 1996	J. Bergemann, Die sogenannte Loutrophoros: Grabmal für unverheiratete Tote?, <i>AM</i> 111, 149-190.
Bergemann 1997	J. Bergemann, <i>Demos und Thanatos. Untersuchungen zum Wertsystem der Polis im Spiegel der attischen Grabreliefs des 4. Jahrhunderts v. Chr. und zur Funktion der gleichzeitigen Grabbauten</i> , München.
Clairmont, <i>CAT</i>	Chr. Clairmont, <i>Classical Attic Tombstones</i> , I-VI, Kilchberg 1993.
Davies, <i>APF</i>	J. K. Davies, <i>Athenian Propertied Families 600-300 B.C.</i> , Oxford 1971.
Fabricious 2004	J. Fabricious, Τα μαρμάρινα αγγεία του Μουσείου Μπενάκη: Μια ερμηνεία, στον τόμο <i>Ελληνική και Ρωμαϊκή Γλυπτική από τις συλλογές του Μουσείου Μπενάκη</i> , (επιμ.) Στ. Βλίζος, Αθήνα, 151-161.
Κεφαλίδου 1996	Ευρ. Κεφαλίδου, <i>Νικητής. Εικονογραφική μελέτη του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού</i> , Θεσσαλονίκη.
Marchiandi 2004	D. Marchiandi, <i>I periboli funerari nell' Attica classica: lo specchio di una 'borghesia'</i> , Atene-Paestum.
Πετριτάκη 2009	Μ. Πετριτάκη, Προσπάθεια ανασύνθεσης του αρχαιολογικού

51. Βαλαβάνης ό.π. (σημ. 48), 232· 235-236 για το στάδιο του 6ου αι. π.Χ.

Παρατηρήσεις στα επιτύμβια μνημεία μιας εξέχουσας οικογενείας Αιξωνέων

τοπίου στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά βάσει των νέων ανασκαφικών δεδομένων, στον τόμο *Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό. Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Το έργο μιας δεκαετίας, 1994-2003. Πρακτικά Συνεδρίου Αθήνα, 18-20 Δεκεμβρίου 2003*, (επιμ.) Β. Βασιλοπούλου – Στ. Κατσαρού-Τζεβελέκη, Δήμος Μαργκοπούλου Μεσογαίας 2009, 451-480.

Πετριτάκη 2005 [2013]

Μ. Πετριτάκη, Συμβολή των οδών Θεσσαλονίκης 74-75-78 και Ταξιαρχών 51-53, *ΑΔ* 60, *Χρονικά*, Β1, 206-210.

Stroud 1984

R. S. Stroud, The Gravestone of Socrates' Friend, *Lysis*, *Hesperia* 53, 355-360, πίν. 68.

Εικ. 1. Η λουτροφόρος-αμφορέας με την κυλινδρική βάση ΜΠ
αρ. ευρ. 3280+3281. (Λήψη Κ.-V. von Eickstedt).

Εικ. 2. Η ανάγλυφη παράσταση στην λουτροφόρο-αμφορέα ΜΠ αρ. ευρ. 3280. (Λήψη Κ.-V. von Eickstedt).

Εικ. 3. Λεπτομέρεια της στήλης με λουτροφόρο-αμφορέα, μέχρι πρόσφατα στο Fetiye Τζαμί, αρ. ευρ. 1955-NAM 77. (Λήψη Μ.Ι. Πωλογιώργη).